

Entre el “problema catalán” i la crisi d’Europa: claus per a la recepció d’*El català de la Manxa* de Santiago Rusiñol

MARGARIDA CASACUBERTA *Universitat de Girona*

RESUM: *El català de la Manxa* és una paròdia del *Quixot* publicada a final d’abril de 1914 enmig de l’eufòria política creada per la constitució de la Mancomunitat de Catalunya en el marc del conflicte entre Catalunya i Espanya conegut com a «problema catalán». La ironia que caracteritza la novel·la ha causat històricament malestar. Aquest article es proposa analitzar les raons d’aquest malestar a través de l’estudi de la recepció de la novel·la en el context de la Primera guerra mundial.

PARAULES CLAU: Narrativa catalana, Santiago Rusiñol, història dels intel·lectuals, *Quixot*, relacions Catalunya-Espanya.

ABSTRACT: *El català de la Manxa*, a parody of *Don Quixote*, appeared at the end of April 1914 in the middle of the political euphoria surrounding the creation of the Mancomunitat of Catalonia, a milestone in the old conflict between Catalonia and Spain usually referred to as «the Catalan problem». The ironic nature of this novel has always caused discomfort. This article aims to analyse the reasons for this discomfort through the study of its reception in the context of the First World War.

KEYWORDS: Catalan novels, Santiago Rusiñol, intellectual history, *Don Quixote*, relations between Catalonia and Spain.

El català de la Manxa de Santiago Rusiñol és una paròdia del *Quixot* escrita molt probablement en els entreactes de les intenses sessions de pintura que l’artista va fer als jardins d’Aranjuez entre el 1911 i el 1913.¹ La novel·la va ser publicada per l’editor Antoni López al final d’abril del 1914 enmig de l’eufòria política que va

1. Sobre *El català de la Manxa*, vegeu A. YATES, *Una generació sense novel·la?*, Barcelona: Edicions 62, 1975, p. 57-59; S. JOAN CANEPARI, «Santiago Rusiñol, *El català de la Mancha*, the Quijote and the Generation of 1898», dins P. GILBERT, *IV Louisiana Conf. on Hispanic Langs. et Lits. La Chispa*, 83 Nova Orleans, 1983, p. 53-60; M. CASACUBERTA, *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1997, p. 515-526, i M. D. MADRENAS; J. M. RIBERA; O. RODRÍGUEZ, «Perfiles quijotescos en la narrativa catalana y gallega del novecientos: Santiago Rusiñol y Alfonso R. Castelao», *La literatura en la Literatura, Actas del XIV Simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, Alcalá de Henares: Centro de estudios cervantinos, 2004, p.199-210.

acompanyar la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, el dia 6 del mateix mes, sota la presidència d’Enric Prat de la Riba, la fita principal assolida pel catalanisme després d’un llarg i conflictiu debat polític que va posar sobre la taula l’abast real del conflicte entre Catalunya i Espanya popularitzat amb el malnom de «problema catalán». Els termes en què es va desenvolupar aquest debat constitueixen el marc de referència de l’escriptura d’una novel·la que aborda les relacions entre Catalunya i Espanya des d’una perspectiva irònica, distanciada i crítica que incomoda tant el lector d’aleshores com l’actual.²

Un dels motius d’aquesta incomoditat –i aquesta és la hipòtesi sobre la qual es fonamenta el present article– té a veure amb el fet que *El català de la Manxa*, una novel·la escrita en el context del conflicte polític de Catalunya en l’Espanya de la Restauració borbònica, serà llegida i, per tant, interpretada, en el context substancialment diferent de les relacions entre Espanya i Europa en el marc de la conflagració bèl·lica europea que desembocarà en la Primera Guerra Mundial i farà replantejar, davant la crisi de civilització que la guerra representa, el sentit de la figura de l’intel·lectual i de l’artista modern en l’Europa del segle XX.

Una novel·la irònica des del punt de vista de «Xarau»

El català de la Manxa narra la història d’un Quixot modern, un obrer català revolucionari del barri barceloní de Sant Andreu del Palomar que, a causa de la seva participació activa en els fets de la Setmana Tràgica –per a ell «setmana gloriosa»–, es veu obligat a desterrar-se per evitar la dura repressió que se’n segueix i troba refugi en terres de la Manxa, acollit per un altre català, amic seu i coreligionari, antic viatjant de comerç convertit per via matrimonial en l’amo del cafè de Cantalafuente, el poble somort i empolsegat que esdevé un dels principals protagonistes de la novel·la. El poble³ i tot allò que representa –l’immobilisme, la mandra, l’abúlia característiques d’una Espanya «negra» i morta– és el que «el català» acabat d’arribar a Cantalafuente intentarà de «desvetllar», «regenerar», davant la indiferència i la resistència callada del conjunt dels seus habitants.

Com tots els personatges redemptoristes que poblen la literatura de Rusiñol –el Clown de *L’alegria que passa*, els protagonistes dels drames *El místic* o *El redemptor*– «el català» veurà no només com totes les seves propostes, destinades a cons-

2. Amb motiu del centenari de la novel·la, n’acaba de sortir una nova edició. Vegeu S. RUSIÑOL, *El català de la Manxa*, Barcelona: L’Avenç, 2014.

3. Hi ha qui diu que amaga Ciudad Real, nom que apareix en algunes de les ressenyes de *Le Catalan de la Manche*, la traducció al francès de la novel·la. Vegeu «Ouvrages Divers», *L’Écho d’Alger*, XII: núm. 4928, 6-IV-1923, o *Librairie Floréal*, IV: núm. 18, 5-V-1923, p. 7. De tota manera, com ocorre amb els altres pobles grisos de la literatura de Rusiñol, la lectura en clau no és la més rellevant.

cienciar i, per tant, a individualitzar la multitud adormida –la prèdica contra el joc i la beguda, la necessitat d'instrucció i educació dels pagesos, la dinamització econòmica del poble– topen una vegada rere l'altra contra el descoratjador «¿pa qué?» dels destinataris dels sermons socials del «català», sinó que a més el seu propi fill adolescent, engolit per la força atàvica de la Manxa,⁴ se li farà torero, es deixarà seduir per una curiosa barreja de mitja virtut, *femme fatale* i *manola* que li xuclarà l'enteniment i, finalment, trobarà la mort en una plaça de toros de tercera. És a dir, el «redemptor» és esclafat per la força de la multitud –l'«anònim»–, que assisteix impertèrrita a la destrucció del protagonista, un antiheroi que, això no obstant, no es deixa engolir i que abandona el poble amb una sorda amenaça.

S'ha dit que rere la construcció del protagonista d'*El català de la Manxa* hi ha una història real, un *fait divers* aparegut a la premsa;⁵ s'ha parlat també de la glossa de Xarau titulada «Hegemonia» com a germen de la novel·la. En efecte: escrita en terres de la Manxa i publicada a *L'Esquella de la Torratxa* del 10 de novembre del 1911, «Hegemonia» explica l'anècdota del català emigrat a la Manxa que té un fill torero i qüestiona el cofoisme d'un determinat discurs catalanista fonamentat sobre el prejudici que, en les relacions entre Catalunya i Castella, els platets de la balança s'inclinen del costat de la preponderància econòmica i cultural de Catalunya per damunt de la resta d'Espanya, una de les premisses principals de la política «Catalunya enfora» de la Lliga Regionalista.⁶ Escriu Xarau:

En aquestes planures de la Manxa (on es troba el glosador), en el revolt d'un camí d'aquests deserts que no van enlloc, damunt l'esquena d'una muntanya, al mig d'un camp, com apedaçat per l'arada, encara de lluny en lluny es veu la trista i blanca silueta d'un d'aquells molins llegendaris que recorden el trist caminant, el de la Trista Figura.

Se'n veuen pocs i desmantelats; les ales cauen com teranyines; la roba, com bocins de vela que una tempesta ha trossejat; la teulada s'enfonsa, la torre es torça, i la mola jeu en un racó, encallada per sempre més. El seu temps ha passat. Són morts! La maquinària moderna els ha clavat la *puntilla*. L'electricitat s'ha fet força, i, en lloc de les torres blanques movent els braços al vent i fantasiant a vela estesa, es veuen cases amb filferros que també fan anar la mola, si no amb

4. Atàvica en el sentit de determinada per unes estructures socioeconòmiques enquistades que han estat objecte d'estudis com la recent tesi doctoral d'Andrés J. MORENO MORENO, *La construcción social de la identidad: una interpretación antropológica-cultural de Castilla-La Mancha*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid-Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, 2013.

5. El fill torero del «català de la Manxa» podria ser Eugenio Ventoldrà Niubó (1895-1988). Així ho afirmen J. GAYA PICÓN, «Notas al margen: Eugenio Ventoldrà. Un día en Aranjuez», *La Lidia*, núm. 81, 20-VIII-1917, p. 4-5 i J. MONTANER, «Avisos de Cataluña», *El Sol*, 8-VIII-1923, p. 8.

6. Vegeu F. PUJOLS, *Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola*, 2 vol., Barcelona: Ramon Tobella, 1926.

tanta fantasia, amb més aplom per esclafar el blat que ha de ser el nostre pa de cada dia.

Doncs bé: en un d'aquests molins, en terra tan castellana, tan manxega, tan castissa, hi hem trobat un català que hi està fent de moliner, i un moliner de la nostra terra posat en aquestes planures, tan lluny dels camins naturals que duen a l'emigració, ens ha fet molta més estranyesa que trobar-lo al Congo o a la Pampa!

«Hegemonia, –diràs tu– hegemonia de Catalunya, que va entrant al cor d'Espanya. Això és l'ànima catalana que es va estenent pertot arreu. És el nostre poble que avança i du l'esperit català de treball i economia a les terres més apartades: Espanya es catalanitza...» Però, espera't un xic i no t'exaltis, que després del pare vindrà el fill... i el fill d'aquest català, que du la indústria al cor de la Manxa, que romp les ales dels molins, que fa farina progressiva, saps què li ha sortit, el fill? Rumia un xic. Li ha sortit... torero!

–Jo no he anat mai als toros –em deia–. No he vist cap corrida ni sé el que és! Sempre he estat moliner, i treballant... i anant vivint vaig venir a parar en aquesta Manxa. Jo hauria volgut que el meu noi fos moliner, el mateix que el seu pare, i el seu avi, i tots els de casa... però cada terra fa sa guerra, i aquí es pensa... d'altra manera. El vaig enviar a estudiar, i els quartos que li donava per a aprendre de dibuix els va esmerçar a aprendre el toreo. Un dia, en una *becerrada* (ja veu, ja sé dir *becerrada*), me'l van portar a coll els seus amics, perquè diu que ho va fer molt bé, i perquè va estar molt valent. De valent ho és, i això és el que temo, que, per punt i per amor propi, un dia me'l duguin... no vull pensar-hi.

–I vostè ho permet? –li vaig dir.

–Si fos a casa no ho permetria, però aquí, els amics, els companys, fins els veïns, tothom l'hi ajuda. L'alcalde m'ha felicitat, els pares em tenen enveja, me'l conviden arreu, l'afalaguen, i viure molt de temps en un lloc fa que el que semblava un absurd que mai ens poguéssim succeir arribi a semblar una gran cosa.

–L'hegemonia –pobreta!–, l'hegemonia que hem trobat pertot on hem vist catalans. Els que emigren, prou pensen en casa, i duen l'esperit de casa i tenen el record de casa, però els fills... doneu-los per perduts i esborreu-los de la llista. A l'Argentina es fan *gauchos*; a Cuba... negres; al nord..., ianquis; a París..., nacionalistes, i a la Manxa, toreros!

I *olé ya* l'hegemonia!⁷

7. XARAU, «Glosari: Hegemonia», *L'Esquella de la Torratxa*, núm. 1715, 10-XI-1911, p. 710-711. A partir d'ara LET.

Xarau, el «glossador» alter ego de Rusiñol i contrafigura de Xènius, el «glosador» de *La Veu de Catalunya*, sap de què parla. La relació de Santiago Rusiñol amb Castella ve de lluny. El 1895, el que seria reconegut pintor dels *Jardins d'Espanya* hi va passar per primera vegada, acompanyat d'Ignacio Zuloaga i d'alguns dels membres de la colla modernista, a la recerca de les obres de l'aleshores gairebé desconegut El Greco. De camí cap a Andalusia, havien tingut l'oportunitat de considerar, al costat de la indiferència de l'Estat espanyol en relació amb el patrimoni arquitectònic i artístic, la bellesa crepuscular dels «jardins abandonats» de Madrid i, sobretot, d'Aranjuez. Tot i això, no hi va anar a pintar fins al 1897. En aquests moments, marcats per la cada vegada més aguda crisi colonial que havia de desembocar en la guerra de Cuba i en el «desastre» del 1898 i en plena construcció del mite de l'«Espanya negra» i de l'«Espanya morta», la mirada de l'artista és una combinació de regeneracionisme i de decadentisme que comparteix una part significativa de la intel·lectualitat espanyola finisecular –Unamuno, Azorín, Baroja, Martínez Sierra, Juan Ramón Jiménez–, amb els quals Rusiñol va mantenir una intensa i no sempre plàcida relació intel·lectual.⁸

De fet, algunes d'aquestes relacions es van enterbolir notablement a partir de l'eclosió del catalanisme polític i de la fundació, el 1901, de la Lliga Regionalista, un partit que es proposa intervenir en nom dels interessos de Catalunya en la política de l'Estat espanyol sobretot després que l'assalt militar a les redaccions del *Cut* i de *La Veu de Catalunya* el novembre del 1905, i la promulgació de la Llei de Jurisdiccions per part del govern central amb la consegüent suspensió de les llibertats constitucionals de la ciutat de Barcelona, galvanitzés la mobilització popular i propiciés la creació del moviment de Solidaritat Catalana i l'actuació conjunta de les forces polítiques catalanes a Madrid. Durant aquests darrers anys, des del final del 1905 fins a la desaparició definitiva de Solidaritat amb l'esclat de la Setmana Tràgica, el pintor dels *Jardins d'Espanya*, primer reivindicador de l'obra del Greco i autor de drames i comèdies que havien obtingut un gran succés a Madrid, es va convertir –en part per la seva figura emblemàtica, en part també perquè el seu germà, Albert Rusiñol, era una de les cares visibles de la Lliga Regionalista, però sobretot perquè l'artista es va posicionar públicament a favor del moviment de Solidaritat Catalana– en una de les víctimes de les campanyes periodístiques endegades per la premsa liberal madrilenya contra l'anomenat «problema catalán».

Utilitzat com a exemple de l'ascendència semítica de la «raça» catalana per Pío Baroja des de les pàgines del diari programàticament «antisolidari» *El Mundo* en un article titulat «El problema catalán: La influencia judía» (15-XI-1907) i, al mateix temps, bescantat per la jove intel·lectualitat «solidària» aplegada a l'entorn del setma-

8. Vegeu S. RUSIÑOL, *Jardines de España*, Barcelona: Editorial Renacimiento-Talleres gráficos de Antonio López, 1914.

nari *La Cataluña* (1907-1914) en tant que representant dels «vells» que s'entesten a mantenir-se distanciat de l'acció política; crític amb l'imperialisme espanyol tant com amb l'incipient discurs imperialista català promogut des de *La Veu de Catalunya*, però, sobretot, desenganyat amb el fracàs de Solidaritat Catalana segellat amb els fets de la Setmana Tràgica, Santiago Rusiñol dedica, a partir del 1909 i gairebé fins al final de la seva trajectòria literària, diversos textos periodístics i narratius a explorar les relacions entre Catalunya i Espanya que comparteixen, més enllà de la diferència de gènere i fins i tot de llengua, el recurs sistemàtic a la ironia i, per això mateix, la relegació de tots ells al cul de sac de la literatura «popular» o «anecdòtica».

Entre aquests textos, destaquen les glosses de Xarau aplegades sota els epígrafs de *Coses de Castella, La Manxa, Madrid i Aranjuez*, publicades regularment a *L'Esquella de la Torratxa* entre el 1909 i el 1921, però especialment freqüents entre el 1911 i el 1914. A part de l'esmentada «Hegemonia», on la ironia de Xarau desmunta un dels principals mots clau del discurs noucentista, Rusiñol dedica més de quaranta articles a observar i analitzar, des d'una perspectiva distanciada i desmitificadora, els tòpics identitaris que separen i a voltes enfronten «castellans» i «catalans» en relació amb la construcció ideològica al voltant de «la nostra estimada Espanya». A «Governadors», per exemple, Xarau remarca que «així com a Barcelona tots els que duen barret i sabates, o pel posat, o pel no sé què, pel bastó o per la leontina, volen tirar a semblar viatjants de la classe de comerç, aquí, en aquest Madrid, *Villa, Corte y Capital*, quasi tothom que va mudat té tendència natural a semblar home de manament, destinat a tenir destí i a guiar la noble planeta de la nostra estimada Espanya.»⁹ A «Regeneradors», Xarau adverteix que «aquí, a Madrid, hi vénen a parar una mena d'homes que són com l'oli de fetge de bacallà: vénen a regenerar Espanya.»¹⁰ Perquè a Madrid, en efecte, només es parla de política: «No crec que estranyin els llegidors que mentre el glosador sia a Madrid els parli només que de política. Aquí no pensem quasi en res més. Si no fos els cigrons i la política, ens trobarien morts pels carrers, uns de gana i els altres d'avorriments. No ens interessa altra cosa, ni sentim parlar d'altra cosa, ni volem sentir parlar-ne. Som així, a Madrid: no estem per tonteries.»¹¹ «Tonteries» deuen ser, des de la perspectiva de Madrid, la capital política de l'Estat, on es prenen les grans decisions que han de ben governar el país, les mancances de tot tipus —econòmiques, socials, culturals, educatives— que el «glossador observa en els seus viatges per terres castellanès. Així, després d'haver recorregut poblets de la Manxa com Yepes, Ocaña, Madrilejos, Tembleque, Xarau determina que «ja que tot cau, ja que tot se'n va a bocins, en aquesta malaurada Espanya, que caiguin també els

9. XARAU, «Glosari: Governadors», *LET*, núm. 1718, 1-XII-1911, p. 759-760.

10. XARAU, «Glosari: Regeneradors», *LET*, núm. 1744, 31-V-1912, p. 360.

11. XARAU, «Glosari: De política», *LET*, núm. 1612, 19-XI-1909; XARAU, «Glosari: El debat polític», *LET*, 1852, 26-VI-1914, p. 422.

artesonats i que ens hi arpleguin a sota. Per tenir obres d'art som massa pobres.»¹² Xarau recorda una vegada i una altra la pols que cobreix tots aquests pobles, el color de tàpia, el sol devastador, les males carreteres que travessen la Manxa¹³ i, sobretot, la importància que tenen els toreros –«ara com ara, ser torero és l'únic estament digne que pugui tenir un espanyol que estimi la seva conducta»–¹⁴ en la terra del Quixot i de Cervantes. Però no ens enganyéssim: si qualsevol lector de *L'Esquella de la Torratxa* se sentia temptat de pensar en la gran distància que hi ha entre Castella i Catalunya, pel que fa a la Cultura –una altra de les paraules clau del discurs noucentista– Xarau dedica una glossa-poema a recordar que la ciutat de Barcelona, «abans arxiu de / cortesia i avui arxiu de tres places / de toros, una d'elles monumental», s'ha oblidat de commemorar la mort de l'escriptor.¹⁵

La diferència fonamental entre «Hegemonia» i *El català de la Manxa* rau, tanmateix, en la construcció literària de la figura del «català». En escriure la novel·la, Rusiñol es proposa transcendir l'anècdota del fill torero, i fins i tot la qüestió de l'«hegemonia catalana», a través de la creació d'un protagonista especial, un personatge caricaturesc, un Quixot, com s'ha dit, «de nou encuny»,¹⁶ amb una percepció de la realitat entelada per l'empatx de lectures mal païdes que, al començament del segle XX, ja no són els llibres de cavalleria, sinó el seu equivalent modern, la Biblioteca Sociològica Internacional que, editada a Barcelona des del 1904, es podia trobar en qualsevol quiosc a pesseta el volum i que havia fornit d'ideologia importants sectors del proletariat barceloní.¹⁷

Però el «català de la Manxa» no només és un il·luminat, un redemptor, incapaç de discernir la frontera entre l'ideal i la realitat, sinó també un fugitiu de la brutal repressió que va seguir els fets revolucionaris de l'estiu del 1909, és a dir, una víctima de la seva pròpia exaltació, de la seva pròpia ignorància, conseqüència d'una mala educació. Des de l'inici de la novel·la, la sinceritat el redimeix i, fins i tot, el dignifica, sobretot en l'episodi en què el seu discurs entra en contacte amb la demagògia dels polítics professionals, siguin del color ideològic que siguin. La veu del

12. XARAU, «Glosari: Coses que es corquen», *LET*, núm. 1802, 11-VII-1913, p. 472-474.

13. XARAU, «Glosari: Mides preventives», *LET*, núm. 1816, 17-X-1913, p. 696.

14. XARAU, «Glosari: Els *fenómenos*», *LET*, núm. 1818, 30-X-1913, p. 731-732; «Glosari: Un brindis i una orella», *LET*, núm. 1851, 19-VI-1914, p. 406-407; «Glosari: Banyes», *LET*, núm. 1799, 20-VI-1913, p. 424, i «Glosari: Els braus s'acaben», *LET*, núm. 1819, 7-XI-1913, p. 743.

15. XARAU, «Glosari: En el centenari de Cervantes», *LET*, núm. 1948, 28-IV-1916, p. 298.

16. SEPT SCIÈNCIES, «Paperam: *El català de La Mancha*, per Santiago Rusiñol», *LET*, núm. 1852, 26-VI-1914, p. 426.

17. El primer número de la Biblioteca Sociològica Internacional és R. W. EMERSON, *Siete ensayos*, Barcelona, Impr. de Henrich y Cia, 1904. Entre els autors cal destacar Jean Jaurès, Pascual Rossi, Ellen Key, Ettore Zoccoli, Roberto Ardigò, Ernst Grosse, Adolf Dyroff, Karl Kautsky, Maurice Paul Legrain, Giuseppe Cimballi, Diego Ruiz, Edmundo González-Blanco, Santiago Valentí Camp o Francisco Giner de los Ríos, entre d'altres.

català, quan explica les raons de la seva actitud i del seu activisme davant el cinisme i la demagògia dels polítics professionals, deixa en suspensió per un instant, prop del desenllaç tràgic d'una novel·la de tonalitat cada vegada més fosca, la ironia de base:

Companys, amics meus: Tots els que han parlat fins ara, no us han dit el que jo he de dir-vos, que, així com m'heu pres per foll, preneu-me la sang, la vida, el que tingui; però oïu-me. Vulgueu-me escoltar, que el meu cor ho necessita més que la claror i que la vida! Amb el temps que sóc amb vosaltres, us he vist junyits a l'arada, com esclaus, com pobres esclaus; us he vist perduts pels camps, com homes llençats a la terra, sense pa, sense escoles, sense hort, sense aigua i sense llenya; us he vist colrats pel sol, vessant de pluja, plens de suor, morts de fred, arrupits!, caiguts!, i us he vist sempre resignats, i això no pot ser, amics meus! Això no pot ser! No ha de ser!, que la resignació és veure la mort que s'atansa i anar-la a rebre! Ja que us priven de la terra, d'aquesta terra tan ampla i tan trista per a aquell que no és seva –va seguir amb els braços estesos, assenyalant la immensa plana–, jo voldria ser terra i dir-vos: «Aquí em teniu, partiu-me. Sóc vostre!», i que la pols que sortís de mi us embriagués d'entusiasme, us fes bullir la sang als polsos, i diguéssiu a l'amo: «Enrere! Volem treball i volem viure! Tenim dret a viure! Hem de viure!» Si patir fam, havent-hi menjar, no ho han d'aguantar les feres, molt menys ho hem d'aguantar els homes! Si us deixeu fuetejar, no sou dignes de ser-ne, d'homes! [...] Seguiu-me! Només seguiu-me! Si hi ha d'haver una víctima, aquí estic jo per sacrificar-me! No demano res per a mi! Vull defensar els oprimits i consolar els miseriosos, i si demanant el que és de justícia ens ho neguen i us deixen morir, fem una vaga, tots junts, que val més morir d'un llamp que d'una febre que ens corqui sense glòria i sense esperança!

Heus aquí una peculiar redempció del protagonista d'*El català de la Manxa* per part de Santiago Rusiñol, la veu del qual –o, més ben dit, la del seu alter ego, Xarau– es fa constantment present en la narració de la vida d'una víctima de la societat, més que no pas el seu botxí. Malgrat tot. Fins i tot malgrat la bomba que, al final de la novel·la, amb la mort del fill del «català» com a conseqüència d'una cornada, el narrador insinua que pot acabar llançant contra l'«anònim» un personatge que pateix en pell pròpia el fatal desencaix entre l'ideal i la realitat. D'aquesta manera, el «català» passa de ser «el pobre exaltat» a un «activista». Així acaba la novel·la:

On va anar? Ningú no en sap res. En aquelles immenses planes, tirant enllà, tot és camí. Van anar guiats per un pensament que els llibres de cavalleria i els homes... d'infanteria havien fet desbocar. Sols us diré que si algun dia oïu a dir que un català ha tirat una bomba anònima a la multitud d'anònims, i s'ha entregat perquè el matessin, no us estranyeu que pugui ser el català de la Manxa. (p. 270)

A la versió dramàtica d'*El català de la Manxa*, estrenada el 6 de desembre del 1918 en un dels teatres del Paral·lel barceloní, l'amenaça és proferida pel mateix «català» que erra pel món revestit d'una identitat «monstruosa» que per força havia de situar l'espectador en el nou escenari polític postrevolució-bolxevic:

A on anirem? Ha! ha! A on anirem? A morir matant! Al tot! A l'espai! M'han volgut acorralar com una fera, i ho seré. (*A Ignasi*) Ven-te el molí. Ven-te la casa, que ja res és meu. Ja el tot és del tot! I si un dia senti a dir que un pacifista ha mort matant, aquest pacifista seré jo! Que ha tirat bombes, seré jo! Que hi ha un home que maleeix l'altruisme, la bondat i la virtut, també seré jo! El Català de la Manxa!

D'aquesta manera, si el «bovarisme» que afecta el «català» —és a dir, la incapacitat d'adaptar-se a la realitat, que, d'altra banda, és un dels motors del progrés de les societats humanes—¹⁸ sembla ser la via més directa cap a la infelicitat, tots dos finals deixen lector i espectador sumits en el dubte sobre el sentit últim de l'obra de Rusiñol i, per consegüent, en una incòmoda sensació de desassossec que, d'altra banda, és la que ratifica avui dia, més enllà de l'anècdota, l'interès d'*El català de la Manxa*.

Una recepció en clau antinoucentista

La mateixa paròdia del *Quixot* sobre la qual es construeix *El català de la Manxa* i la utilització deliberada, per part d'un Rusiñol que acaba de traduir la trilogia del *Tartari* d'Alphonse Daudet, de l'estructura i el to de la literatura picaresca contribueix a produir aquest desassossec. El distanciament irònic funciona com una arma de doble tall. Per una banda, el *Quixot* és un «boig» en el sentit que Santiago Rusiñol aplica la paraula als seus personatges més idealistes i, per tant, incompresos per la multitud, i la figura del «català» pot esdevenir, certament, irrisòria, patètica. D'aquesta manera, el lector queda situat davant per davant del mirall de fira en què Santiago Rusiñol va anar convertint la seva producció literària i que trobarà en les *Màximes i mal pensaments* (1927) la màxima eficàcia desmitificadora. El mirall deformat de Rusiñol posa en entredit la validesa del discurs ideològic progressista, però alhora es converteix en l'opòsit del «mirall imaginari» i idealitzador del discurs ideològic —ètic i estètic— del Noucentisme i, per tant, el seu principal desactivador. No és estrany que *El català de la Manxa*, aparegut pocs dies després de la constitució de la Mancomunitat de Catalunya —la concreció política del discurs

18. Sobre el tema del «bovarisme», vegeu P. BUVIK, «Le principe bovaryque», dins J. de GAULTIER, *Le Bovarysme. Mémoire de la critique*, París: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2006, p. 169-334.

ideològic del Noucentisme— obtingués, al costat d'un gran èxit de públic,¹⁹ només el reconeixement de sectors declaradament antinoucentistes.

En aquest sentit, *El Poble Català* i *El Liberal* coincideixen a presentar la novel·la de Rusiñol com un «breviari de la raça»²⁰ alternatiu al «breviari de la Raça» en què el Noucentisme ha convertit des del 1912 *La ben plantada* d'Eugeni d'Ors. L'equilibri, l'harmonia, la mesura característics de la visió del món noucentista contrasten amb les tensions entre «l'idealisme innovador, que ha fet dels catalans un poble de gent emprenedora, apta per als negocis, i, d'altra part, el seny pràctic, la facultat d'adaptació, la consciència de la responsabilitat enfront dels interessos materials, i l'ordre com a base de tota existència ben aprofitada» que, segons Ramon Miquel i Planas, caracteritza «la nostra manera d'ésser»; però també topen amb l'inconformisme de base que, tal com remarca Adolfo Marsillach, caracteritza el «català de la Manxa»:

Como casi todos nosotros, es un no conformista, un protestatario, un violento, un revolucionario «per se». Donde va él, va la protesta, la intranquilidad, la intemperancia, la inconveniencia, el trastorno, el motín, la revolución. No transige con el medio, con las costumbres, con los hombres ni con las cosas. No cede, no se doblega, no se abate ni se da por vencido, aunque el mundo se le venga encima. Ha nacido para redentor, y antes se dejará matar que ser Quijote de sus ideas. [...] Así acaba la novela y la descripción de un hombre representativo de una raza violenta, descontenta, protestataria, que acoge, ampara y hace suyas todas las ideas disolventes... por la razón de ser disolventes.

Per altra banda, amb el recurs de la paròdia del *Quixot*, Rusiñol se situa en l'estela de la tradició intel·lectual que des del tombant de segle ha pres el personatge cervantí com a símbol del «ser de España»,²¹ tradició que té un dels punts àlgids el 1905, quan se celebra el tercer centenari de la novel·la encara enmig de la ressaca del 98²² i quan Rusiñol escriu «El sanxopanxisme»,²³ un article contra el materialis-

19. Es va fer un tiratge de tres mil exemplars de l'edició econòmica d'*El català de la Manxa*. Vegeu «Paperam: *El Català de la "Mancha"*», *LET*, núm. 1903, 18-VI-1915, p. 392.

20. R. MIQUEL I PLANAS, «Crònica literària.- Santiago Rusiñol, *El català de la Mancha*», *El Poble Català*, 7-V-1914; L'AMIC (J. Massó i Ventós), «Ideari.- *El català de la Mancha*», *El Poble Català*, 2-V-1915; A. MARSILLACH, «De Barcelona: *El Català de la Mancha*», *El Liberal*, 31-V-1914, p. 2. Més endavant R. LLORENS va recollir aquesta idea, fil conductor de *La ben nascuda* (1937), en un dels capítols, «El català de la Manxa», de l'assaig *Com han estat i com són els catalans*, Barcelona: Ariel, 1968, p. 167-180.

21. Sobre la pertinença d'*El català de la Manxa* a la tradició cervantina, vegeu J. GIVANEL MAS, «Letras cervantinas», *La Vanguardia*, 2-IX-1914, p. 7.

22. Vegeu C. RIERA, *La recepció del Tercer Centenari d'El Quixot a la premsa de Barcelona (1905). Discurs llegit el dia 18 de juny de l'any 2002 en l'acte de recepció pública a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 2002 (www.boneslletres.cat/publicacions/Discursos/b28321303.pdf).

23. S. RUSIÑOL, «El sanxopanxisme», *LET*, núm. 1373, 28-IV-1905, p. 283-286.

me de l'esperit burgès (la prosa, el senyor Esteve, la «bona gent») en contraposició a l'idealisme (la poesia, Ramonet, l'artista) del Quixot. Per tant, el pecat de bovarisme que comet el «català de la Manxa» i que es veu obligat a purgar severament, no necessàriament ha de ser interpretat de manera negativa pel lector d'*El català de la Manxa*, que assisteix a la topada del català amb representants arquetípics del poder polític de Castella / espanyol (el cacic), del poder religiós (el vicari i el rector), amb el representant de l'heroï nacional per antonomàsia («Frasculero», el torero) i amb els representants del progressisme polític (els tres mitinaires professionals). En aquest sentit, *El català de la Manxa* de Rusiñol no està tan allunyat de la *Ruta de don Quijote* d'Azorín o de la defensa del personatge del Quixot en què Unamuno converteix l'assaig *Vida de Don Quijote y Sancho*, publicat també el 1905 i del qual es fa una segona edició el 1914, o de les *Meditaciones del Quijote*, de José Ortega y Gasset, aparegut el mateix any i on el ja influent intel·lectual apunta en el context del debat a l'entorn del «problema de España» i del «problema catalán» les idees germinals del seu pensament polític «nada moderno y muy siglo XX» que començarà a concretar, al cap de molt pocs mesos, a *España. Semanario de la vida nacional* (1915-1924).²⁴

Rusiñol, Ortega i España

L'aventura literària d'*El català de la Manxa* s'ha d'entendre en el context d'una reflexió més profunda sobre la idea d'Espanya que Santiago Rusiñol va considerar i reconsiderar al llarg d'una llarga trajectòria artística i literària en què va assumir el rol de figura pont entre la intel·lectualitat espanyola i la intel·lectualitat catalana, equidistant tant de l'una com de l'altra d'acord amb la seva peculiar manera de concebre la figura de l'artista modern –independent, *outsider*, solitari– que Rusiñol havia decidit encarnar.²⁵ La idea que vertebrava aquesta relació és l'esperit regeneracionista que Rusiñol comparteix amb la intel·lectualitat del 98 juntament amb el llenguatge, els símbols i els mites a partir dels quals aquests intel·lectuals interpreten l'experiència històrica compartida i la representen literàriament. És en clau regeneracionista, per tant, com cal interpretar la inclusió de Santiago Rusiñol en el projecte orteguian d'*España* pocs mesos després de la publicació d'*El català de la Manxa*.

24. Sobre Ortega i la revista *España*, M. MENÉNDEZ ALZAMORA, *La Generación del 14. Una aventura intelectual*, Madrid: Siglo XXI, 2006, i S. JULIÀ, «La nueva generación: de neutrales a antigermanófilos pasando por aliadófilos», *Ayer*, núm. 91, 2013, p. 121-144. Vegeu també l'estudi introductor de M. TUÑÓN de LARA a l'edició facsimil de la revista *España. Semanario de la vida nacional*, Vaduz: Topos, 1982.

25. És la tesi defensada a M. CASACUBERTA, *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*, esmentat més amunt.

Nascut «del enojo y la esperanza, pareja española»²⁶ i creat, sembla, després de la recepció favorable de la conferència que va fer el jove intel·lectual madrileny José Ortega y Gasset sobre «Vieja y nueva política» a l'Ateneo de Madrid,²⁷ el «Semanario de la vida nacional» es proposa continuar la regeneració d'Espanya a través de l'educació política i de l'uropeïtzació de la «vida española»:

Los que hemos de escribir en sus columnas –gente ni del todo moza ni del todo vieja– asistimos desde 1898 al desenvolvimiento de la vida española. Durante esos diecisiete años de experiencia nacional, raro fue el día en que la realidad pública nos trajo otra cosa que impresiones ingratas [...] Todos sentimos que esa España oficial dentro de la cual o bajo la cual vivimos no es la España nuestra, sino una España de alucinación y de ineptia.²⁸

Molt en la línia del Noucentisme, però programàticament al marge de qualsevol partit polític, la redacció d'*España*, formada per José Ortega y Gasset, Pío Baroja, Ramiro de Maeztu, Ramón Pérez de Ayala, Luis de Zulueta, Eugenio d'Ors, Gregorio Martínez Sierra i Juan Guixé,²⁹ es proposa «confundir los partidos de hoy para que sean posibles mañana nuevos partidos vigorosos» i aprofitar el moment històric present, «de una inminencia aterradora», per assolir la regeneració d'Espanya:

La línea toda del horizonte europeo arde en un incendio fabuloso. De la guerra saldrá otra Europa. Y es forzoso intentar que salga también otra España.

El setmanari, vinculat als cercles intel·lectuals de l'Ateneo de Madrid, «será escrito en toda la nación. No es para nosotros Madrid el centro moral del país». Per tal de propiciar simbòlicament la descentralització de l'Estat espanyol que el catalanisme polític ha convertit en un dels objectius fonamentals de la controvertida reforma de la llei d'Administració local, i de neutralitzar el «problema catalán», la revista té col·laboradors arreu d'Espanya i es proposa potenciar una sèrie de projectes culturals de clara intenció europeïsta, espanyolitzadora i regeneradora. En aquest sentit, en el tercer número de la revista, s'anuncia la imminent publicació de *Los Españoles pintados por sí mismos*, una sèrie «de estudios pintorescos dedicados a la vida nacional, renovando así la famosa obra compuesta en colaboración por los escritores españoles de 1840».³⁰ No es tracta només de descriure, sinó de judicar i de

26. «*España* saluda al lector y dice:», *España*, núm. 1, 29-I-1915, p. 1.

27. TUNÓN de LARA, «Estudio introductorio», p. 147; S. JULIÁ, «La nueva generación...».

28. «*España* saluda al lector y dice:», p. 1.

29. «Redacción y colaboración», *España*, núm. 1, 29-I-1915, p. 1.

30. «Los Españoles pintados por sí mismos», *España*, núm. 3, 12-II-1915, p. 29.

corregir, mitjançant la sàtira i la «burla», «la visión de una España tan inconexa, ilógica y desencuadrada como la nuestra.»³¹ Al cap de poques setmanes, l'Ateneo de Madrid programa una altra sèrie, aquesta vegada de conferències, sota el títol de *Guía espiritual de España*, amb la mateixa intenció de llimar, a través de la represa del costumisme vuitcentista, les tensions entre les diferents regions espanyoles, que la revista d'Ortega s'encarrega de publicitar convenientment.

En aquest context, l'autor d'*El català de la Manxa* publica a *España* la sèrie *Paradojas de un español*,³² un total de set articles sobre tipus i tòpics apareguts al llarg del 1915; i dues col·laboracions estretament vinculades al projecte ideològic i polític reespanyolitzador de la revista. La primera d'aquestes col·laboracions és la conferència sobre «Los Jardines de España»³³ que Rusiñol va pronunciar com a cloenda del cicle titulat *Guía Espiritual de España* organitzat per la secció de Literatura de l'Ateneo de Madrid «acerca de las ciudades y parajes más bellos de nuestro país». La segona és l'interessant i fins ara inèxhumat «El viajante catalán», el primer dels articles de la secció *Los Españoles pintados por sí mismos*,³⁴ amb què el setmanari *España* es proposa debatre sobre un dels tipus i tòpics catalans més coneguts i, d'altra banda, una peça primordial d'*El català de la Manxa* en tant que l'amic del protagonista, català com ell, de la «*ideia*» com ell i cafeter de Cantalafuente, representa un exviatjant de comerç que, tant a la novel·la com després a la «tragicomèdia» de Rusiñol, assumirà el paper de Sanxo Panza, és a dir, encarnarà els valors del «sanxopanxisme», del seny del senyor Esteve, de la prosa de l'existència humana.

Enmig de la polèmica a l'entorn del «problema catalán» i del procés autonomista que viu Catalunya, la ploma distanciada de Rusiñol sembla fer encaixar el pintor dels *Jardins d'Espanya* en el projecte d'Ortega de fer visible una Espanya diversa, regional i, tanmateix, unida —«vertebrada»— gràcies al concurs d'una sèrie d'intel·lectuals escèptics amb la pràctica política que comparteixen una concepció «anti-moderna» de l'Espanya ideal, una de les idees clau de l'article titulat «Nada moderno y muy siglo XX» que Ortega y Gasset va publicar al primer número de la seva nova revista, *El Espectador* (1916-1934), i que *España* va reproduir amb intenció

31. «Los Españoles pintados por sí mismos. Prólogo», *España*, núm. 18, 28-V-1915, p. 5-6.

32. S. RUSIÑOL, «Paradojas de un español», *España*, núm. 8, 19-III-1915, p. 2-3; «Paradojas de un español: Las inglesas acquarelistas», núm. 9, 26-III-1915, p. 3; «Paradojas de un español: El Club "Guerrita"», núm. 10, 2-IV-1915, p. 2-3; «Paradojas de un español: Una Liga», núm. 15, 7-V-1915, p. 4; «¡Oh, lo pintoresco!», núm. 16, 14-V-1915, p. 5; «El inglés de las cosas viejas», núm. 44, 25-XI-1915, p. 11; «Paradojas de un español: La nodriza», núm. 45, 2-XII-1915, p. 9.

33. Vegeu S. RUSIÑOL, «Los Cármenes de Granada», *España*, núm. 21, 18-VI-1915, p. 3.

34. S. RUSIÑOL, «Los Españoles pintados por sí mismos: El viajante catalán», *España*, núm. 20, 11-VI-1915, p. 7-8. La sèrie consta de «Prólogo» més vint-i-tres capítols que es publiquen des del núm. 18, 28-V-1915, fins al núm. 49, 30-XII-1915.

programàtica.³⁵ Al final de juliol del 1916, això no obstant, l'autor d'*El català de la Manxa* ja feia mesos que no col·laborava a *España*.

Una recepció en clau aliadòfila

La desaparició del nom de Santiago Rusiñol de les pàgines del setmanari *España* al final del 1915 és conseqüència de l'*engagement* de l'artista a la causa aliadòfila. La posició conciliadora que Santiago Rusiñol demostrava ser capaç de compartir amb el projecte d'*España* pel que fa a les relacions Catalunya-Espanya, no s'havia de mantenir gaire temps, en canvi, pel que fa a la guerra europea.

En efecte, Santiago Rusiñol, que mai no es va adherir al «Manifest dels Amics de la Unitat Moral d'Europa» redactat per Eugeni d'Ors i signat per vint-i-dos intel·lectuals més el 27 de novembre del 1914,³⁶ no devia veure amb gaire bons ulls que aparegués publicat al segon número d'*España*, el 5 de febrer del 1915.³⁷ Amb l'esclat de la guerra, Rusiñol havia pres immediatament partit a favor dels aliats i es va convertir en un dels principals activistes i propagandistes dels valors de justícia, cultura i humanitat que segons l'artista només els aliats representen, a través de la columna setmanal de Xarau a *L'Esquella de la Torratxa* que entre el 28 d'agost del 1914 i el 15 de novembre del 1918 es va subtitular, amb poques excepcions, *Espurnes de la guerra*.³⁸ Al final del 1914, Rusiñol va col·laborar activament en la campanya de Pampille Daudet per al Nadal dels soldats francesos, i al final de març del 1915 va signar el «Manifest dels catalans» a favor de «la victòria dels Estats de la Triple intel·ligència».³⁹ Significativament, la seva darrera novel·la, *El català de la Manxa*, va ser guardonada amb el Premi Fastenrath als Jocs Florals del 1915, de clara tendència aliadòfila. Com explica la nota informativa apareguda a *El Poble Català* dies abans de la celebració de l'acte, «la festa d'enguany serà una forta manifestació de l'esperit llatí en defensa de la raça»:

35. J. ORTEGA Y GASSET, «Nada moderno y muy siglo XX», *España*, núm. 79, 27-VII-1916, p. 5-6.

36. Vegeu M. FUENTES CODERA, *Un viaje por los extremos. Eugeni d'Ors entre la Gran Guerra y el Fascismo (1914-1923)*. Tesis Doctoral, Girona: Universitat de Girona, 2011. Dipòsit legal: GI-1075-201. <http://hdl.handle.net/10803/34760>.

37. «Manifiesto de los Amigos de la Unidad moral de Europa», *España*, núm. 2, 5-II-1915, p. 17.

38. Són vuitanta-tres articles on Rusiñol-Xarau defensa apassionadament la causa de França i on ataca tant els germanòfils com els qui adopten una posició neutral davant del conflicte. Vegeu-los recollits, juntament amb les cròniques titulades *Deu jorns al front italià* a S. RUSIÑOL, *Espurnes de la guerra*, Barcelona: L'Avenç, 2004.

39. «Manifest dels catalans», *LET*, núm. 1891, 26-III-1915, p. 195. Vegeu E. RAILLARD, «Santiago Rusiñol face à la Grande Guerre: Autopsie d'un engagement», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XVIII: núm. 1, 1982, p. 289-309.

Segons les nostres notícies, el discurs del mantenedor en Pin i Soler serà un cant a la raça llatina, flagel·lant com se mereixen als germanòfils vergonyants que essent llatins no dubten en traïcionar la causa dels aliats. Aludirà al bisbe de Perpinyà, qui precedeix en l'acte dels Jocs, per a afirmar que els catalans no podem permanèixer indiferents davant la lluita a què s'ha portat als nostres germans de la França.

La poesia guanyadora de l'Englantina, de la que n'és guanyador l'eximi poeta Apeles Mestres, és una forta i punyent silueta de l'obra kaiserina.

En Santiago Rusiñol, l'il·lustre escriptor, a l'enterar-se que se li havia concedit el premi de l'alemany Fastenrath, va decidir enviar una carta al president dels Jocs cedint les 600 pesetes, import del premi, a les víctimes belgues de la guerra. Sembla que la carta no es farà pública fins demà passat dilluns.

L'acte d'en Rusiñol és mereixedor de l'aplaudiment de tots els que anhelan el triomf dels aliats i constitueix l'expressió més eloqüent del seu amor a la nostra raça.⁴⁰

L'*engagement* de Santiago Rusiñol va tenir, doncs, conseqüències immediates en la recepció d'*El català de la Manxa*. D'entrada, la novel·la va ser traduïda al francès molt abans que no pas al castellà, com hauria pogut fer suposar la col·laboració de Rusiñol en la revista d'Ortega y Gasset. De la traducció se'n va encarregar el diplomàtic provençal, maurrassià i simpatitzant d'Action Française, Marius André,⁴¹ que havia estat cònsol de França a Barcelona i havia traduït *L'alegria que passa* per al *Mercure de France*, motivat ben segur per l'«affirmation publique de l'étroite solidarité catalane avec les défenseurs de la civilisation latine contre la barbarie teutonne» que representaven els Jocs Florals del 1915. Aquestes paraules, aparegudes a *L'Indépendance Belge*, són extretes de l'opuscle titulat *La Barbarie allemande flétrie aux Jeux Floraux de Barcelone de 1915*,⁴² que recull las versions en català i francès del discurs del president del jurat, Josep Pin i Soler, traduït pel bisbe Carselade du Pont, de Perpinyà, que havia estat president dels Jocs Florals de Barcelona del 1914; un dels poemes de *Flors de sang* d'Apel·les Mestres, i el discurs del secretari del jurat, Oriol Martí, el qual afirma que

40. «Els Jocs d'enguany», *El Poble Català*, 1-V-1915.

41. Sobre Marius André, vegeu G. W. RIBBANS, «Las primeras crónicas ibero-americanas del *Mercure de France* (1897-1902)», *Revista Iberoamericana*, núm. 96-97, juliol-desembre 1976, p. 381-409; R. LAFONT, «Épileg» dins A. RAFANELL, *La il·lusió occitana*, 2 vol., Barcelona: Quaderns Crema, 2006, p. 1441-1442. Una breu referència a A. NIÑO RODRÍGUEZ, *Cultura y diplomacia: los hispanistas franceses y España, 1875-1931*, Madrid: CSIC, 1988, p. 212.

42. *La Barbarie allemande flétrie aux Jeux Floraux de Barcelone de 1915*, Tolosa de Llenguadoc: Edouard Privat, 1915, p. 11-12.

Enmig de la esgarrifosa lluyta dels grans Estats que s'esmicolen, quan la força bàrbara, la rahó del més fort, l'ambició més colossal sembla que han de soterrar y esclafar als febles, als justos, als ignocents, se veu apuntar ja, bo y ofegada encara per les flames de l'incendi, y la fumareda de la pólvora, l'auba benehida d'una renaxença, d'una restauració de les nacionalitats històriques, de les pàtries naturals. Perque'ls canons, dames y cavallers, els canons poden fer runes, però nó rebastir; la força armada pot crear Estats, pero no fer pàtries. Aquestes no nexen ni moren per la voluntat de un home per més fort que sia; elles no poden esser fetes en Cancilleries, ni desfetes en un Consell d'Estat.⁴³

Aquesta nova construcció d'Europa al marge dels grans Estats en crisi implica, no cal dir-ho, una reconstitució de l'Estat espanyol que difícilment es pot conciliar amb l'Espanya «vertebrada» que Ortega planteja per primera vegada a les pàgines de la seva revista. Aquesta és, juntament amb la Solidaritat Catalana, una de les úniques preses de posició ideològica i política clares d'un Santiago Rusiñol que fuig com de cremar-se de les adhesions polítiques, siguin del tipus que siguin. Finalment, doncs, *Le Catalan de la Manche* va aparèixer publicat el 1923, amb un pròleg de Léon Daudet, en una nova Collection d'Auteurs Étrangers de l'editorial Plon-Nourrit dirigida per l'escriptor i crític literari Charles du Bos.

El reconeixement que els sectors més declaradament «antimoderns» de la cultura francesa van demostrar a Santiago Rusiñol durant els anys de la guerra europea amb la traducció de la novel·la, i amb la seva posterior edició i distribució, no es correspon tanmateix amb una recepció positiva de *Le Catalan de la Manche*. Ho demostra, per una banda, que el prologuista Léon Daudet dediqui dotze pàgines a parlar de l'anecdota francès de Santiago Rusiñol sense fer pràcticament cap referència a la novel·la prologada; de l'altra, que el mateix traductor de *Le Catalan de la Manche* sigui l'autor de dos articles publicats entre el 1919 i el 1920 a la revista *Hispania* de París que certifiquen una certa incomoditat davant de la novel·la de Rusiñol.⁴⁴

En el primer i més extens dels articles, titulat «Santiago Rusiñol, Don Quichotte et le Catalan de la Manche», Marius André no només identifica la figura del «català» amb l'antimodel per antonomàsia de la catalanitat ben entesa en contra d'aquells crítics que parlen de la novel·la de Rusiñol com d'un «breviari» de la raça, sinó que dedica l'assaig a marcar les distàncies entre l'il·luminat revolucionari de la novel·la de Rusiñol, representant de la «grossièreté», l'«envie», la «haine de classes», la

43. O. MARTÍ Y BALLÉS, «Discurs de Gràcies del Mantenedor / Discours de Remerciement du Mainteneur», *La Barbarie allemande...*, p. 68-69.

44. M. ANDRÉ, «Santiago Rusiñol, Don Quichotte et le Catalan de la Manche», *Hispania*, II: núm. 4, octubre-desembre 1919, p. 289-298, i III: núm. 5, gener 1920, p. 117-124. Vegeu també, del mateix autor, «La ville et le chevalier errants», *Hispania*, juliol-setembre 1920, p. 226-231.

«barbarie» i la «destruction», i el protagonista de la novel·la de Cervantes, compendi de «courtoisie, générosité, amour du prochain, civilisation», virtuts que el dispensen de tota possible identificació amb el protagonista de *Le Catalan de la Manche* de Rusiñol.⁴⁵ L'esperit català, segons el crític i traductor provençal, no té res a veure ni amb el «quixotisme» ni amb el «sanchopanaxisme» que reflecteix i denuncia la novel·la de Rusiñol. Com escriu en un opuscle una mica anterior, publicat en plena guerra amb el títol *La Catalogne des germanophiles*, l'«esperit català» és un esperit situat en el just mig, en l'equilibri:

Rien n'est plus opposé à l'esprit catalan que le quichottisme. Les grands comtes de Barcelone, les rédacteurs du Consulat de la Mer, Raymond Lulle tout Docteur Illuminé qu'il fût, Louis XI, n'étaient pas des Quichottes; ils n'étaient pas non plus des Sancho Panzas, Joffre n'est ni l'un ni l'autre. Chez les robustes Catalans il y a un équilibre parfait. Aussi, je voudrais les avertir qu'ils auraient tort si, par crainte du quichottisme, ils tombaient dans le sanchopanaxisme.⁴⁶

Per contra, Marius André utilitza alguns dels passatges de *Le Catalan de la Manche* per explicar els fonaments de la germanofília d'algun reputat intel·lectual català:

Quand quelque Barcelonais germanophile vante les philosophes allemands je pense aussitôt au *Catalan de La Manche* de notre exquis Rusiñol, à ce pauvre ouvrier devenu anarchiste et fou pour avoir trop lu les livres de philosophie et de sociologie.

—Je suis déterministe, dit-il.

—Qu'est-ce que cela?, dit le vicaire avec un sourire aux lèvres.

—Je suis déterministe et moniste!

—Mais qu'est-ce donc?, je vous le demande.

—Le monisme est notre religion à nous qui cherchons au moyen de la Raison le triple idéal: Vérité, Beauté et Vertu!, répondit le Catalan comme s'il eût chanté l'absolu de quelque chevalerie laïque. C'est l'unique religion prouvée par la science. C'est ce qui vous tuera, sachez-le bien! C'est le plus au-delà! L'éternité mesurée des énigmes de l'univers par Haeckel! Par notre grand Haeckel! Voilà ce que c'est que le monisme!

—Cet Haeckel est un fanatique, dit le vicaire.⁴⁷

45. M. ANDRÉ, «Santiago Rusiñol, Don Quichotte et le Catalan de la Manche», p. 290.

46. M. ANDRÉ, *La Catalogne des germanophiles*, Barcelona: s.d. (1916), p. 48. Amb aquest «quelque Barcelonais germanophile», sembla referir-se a Eugeni d'Ors. Paradoxalment i significativament, Haeckel és coautor de l'opuscle E. HAECKEL et al., *Francisco Ferrer: his life, work and martyrdom*, Nova York: Francisco Ferrer Association, [1910?].

47. M. ANDRÉ, *La Catalogne des germanophiles*, p. 30.

En el segon article, més breu, titulat «La ville et le chevalier errants», Marius André declara la seva fascinació per la *Ruta de don Quijote y Sancho* d'Azorín en comparació amb *El català de la Manxa* del seu amic Rusiñol, amb qui comparteix fonda a Aranjuez i qui li presta, de la seva pròpia biblioteca, el llibre.⁴⁸ André se sent incòmode amb la ironia que travessa d'un extrem a l'altre *El català de la Manxa* i, en canvi, empatitza amb la perspectiva pintoresca i nostàlgica d'un relat que gravita a l'entorn de la idea de l'honor i de la «*hidalguía*» castellana tant com amb el conservadorisme polític de Martínez Ruiz. En aquest sentit, Marius André parla de la *Ruta de don Quijote y Sancho* no pas com d'un relat de ficció —és a dir, com a «vagues dissertations»— sinó de «faits précis»,⁴⁹ i pren partit, en contra de la caricatura rusiñoliana que André considera en el fons una mistificació de la Manxa, pel mite de l'Espanya essencialista i pintoresca, que el diplomàtic no dubta a identificar amb l'ideal de la «renaissance latine» que vertebrava el discurs aliadòfil a l'entorn de les relacions entre França i Itàlia partir del 1916 i que explica la sentència següent: «La poussière manchégue est comparable à celle du pays provençal.»⁵⁰

Des d'una altra perspectiva, contrària al «nacionalisme integral» de l'Action Française, l'hispanista, romanista i germanista francès Camille Pitollet, crític del *Mercure de France* i col·laborador de la revista cultural belga *La Renaissance d'Occident*, va llegir *Le catalan de la Manche* més com una novel·la del tandem Marius André-Léon Daudet que no pas com una traducció de la novel·la de Santiago Rusiñol. La ressenya que hi dedica a *La Renaissance d'Occident*, comparant-la amb la també recent traducció al francès del conegut assaig de Miguel de Unamuno *En torno al casticismo*,⁵¹ suposa, d'entrada, una càrrega de profunditat contra la introducció de Léon Daudet que menysté, segons ell, la «vieille barbe» de l'autor d'una novel·la que, tanmateix,

C'est une charge un peu grosse, où il semble que l'auteur ait voulu opposer à la routinière inertie des Castellans de la Manche —mais la Manche est en progrès, et il ne faudrait pas la juger d'après cette caricature— l'utopique esprit de réforme des Catalans. Quels Catalans? Pas ceux de la *Lliga Regionalista*, en tout cas, qui informe (au sens latin) la moderne Catalogne, et qui est bien l'organisation la plus réactionnaire dont on puisse rêver. Alors, il s'agirait de ces Catalans dits *sindicalistas* —c'est à dire communistes— dont le héros du livre —«type à un

48. M. ANDRÉ, «La ville et le chevalier errants», p. 226-231.

49. M. ANDRÉ, «La ville et le chevalier errants», p. 227-228.

50. M. ANDRÉ, «La ville et le chevalier errants», p. 230.

51. C. PITOLLET, «Lettre Espagnole. Varia. Avertissement préalable», *La Renaissance d'Occident*, 4è Année, VII: núm. 5, maig 1923, p. 1038-1044.

comité» (!)– n'est peut-être bien, lui aussi, qu'une charge grossière, destinée à jeter le discrédit sur ces prétendus «livres de chevalerie sociale», qui lui ont tourné la cervelle comme ceux de la chevalerie errante à Alonso Quijano el Bueno, *alias* Don Quichotte.

On comprend aisément qu'une semblable thèse ait eu, tout de suite, les faveurs de l'*Action Française* et que son auteur représente, aux yeux de Léon Daudet, «le plus haut degré de cette imagination latine et méditerranéenne auprès de laquelle toute autre apparaît comme lourde et brumeuse». Mais l'*Action Française*, qui fait du bruit comme quatre, n'a, en dehors de ses clans fermés, pas grande influence sur les milieux pensants de France. Et nous sommes sûrs que les lecteurs indépendants –même s'ils ne savent rien de la Manche et des Catalans– fermeront le livre de Rusiñol avec le soupçon d'avoir, point même spirituellement, été mystifiés. Les hispanistes, eux, préféreront toujours, à cette grotesque évocation d'un Cantalafuente imaginaire, les pages où Azorín, dans sa *Ruta de Don Quijote*, a fait revivre la Manche telle qu'elle est, sans parti pris systématique de tendancieuse transformation.⁵²

Que la novel·la de Rusiñol incomodi els partidaris de la «renaissance latine» tant com els de la «renaissance d'Occident» en uns moments cabdals per a la història d'Europa ens hauria de fer pensar el que representa la utilització de la ironia en uns moments marcats pel refermament de les posicions nacionalistes arreu d'Europa. En aquest sentit, i enmig del replantejament de la figura de l'intel·lectual en relació amb l'oposició frontal entre aliadòfils i germanòfils que no minvarà, ans al contrari, després del desenllaç de la guerra, el distanciament irònic situa Rusiñol al marge, malgrat les afinitats aparents, de qualsevol capelleta intel·lectual. La mateixa sort d'*El català de la Manxa* ho testimonia: ni la pols de la Manxa d'*El català de la Manxa* és la mateixa que la pols de la Provença, tal com ho voldria un Marius André defensor de la «renaissance latine»,⁵³ ni el conflicte entre Catalunya i Espanya que representa la tragicomèdia del «Quixot català» encaixa amb l'Europa dels Estats que el grup de *La Renaissance d'Occident* es proposa de reforçar després de la guerra. Per això, davant del «problema catalán» que el 1923 continua d'allò més viu, l'europeïsta Camille Pitollat coincideix amb l'ultranacionalista Marius André que més val enterrar *El català de la Manxa* de Rusiñol i ressuscitar l'Azorín de *La ruta de Don Quijote*. En aquest sentit, l'afirmació compartida que la Manxa d'Azorín és «tal com és en realitat» a diferència de la «mistificació» de la Manxa de Rusiñol ja avança els problemes de l'Europa d'entreguerres.

52. C. PITOLLET, «Lettre Espagnole», p. 1041-1042.

53. M. ANDRÉ, «La ville et le chevalier errants», p. 230.